

Andrzej Gaczot

Związki Krakowa i Łucka na przestrzeni wieków XIX i XX¹

(przyczynek do dziejów służby ochrony
zabytków w Polsce w okresie międzywojennym)

Connections between Krakow and Lutsk during the 19th and 20th century

(a contribution to the history of monument protection
service in Poland during the interwar period)

Wprowadzenie

Wołyńskie Muzeum Krajoznawcze w Łucku na Wołyniu (Ukraina) obchodziło w maju 2009 r. jubileusz 80-lecia działalności. Dzieje Wołyńskiego Muzeum, najstarszego i największego spośród muzeów działających obecnie na Wołyniu oraz głównego muzeum obwodu wołyńskiego są przykładem nieustannej troski o wspólne dziedzictwo Polski i Ukrainy. Poznanie ich stanowi przyczynek do badań nad dziejami ochrony zabytków w Polsce.

Muzeum zostało otwarte 16 VI 1929 r. przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Ignacego Mościckiego, a powstało z inicjatywy utworzonego dwa lata wcześniej Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad Pamiątkami Przeszłości.

Współtwórcą i pierwszym dyrektorem łuckiego muzeum był etnograf, historyk i kolekcjoner – bibliofil Aleksander Prusiewicz (1878-1941)², rodem z miejscowości Okopy Św. Trójcy na Podolu, ale już jego bezpośredni następcy (do tragicznego 1939 roku) wywodzili się z Krakowa lub byli z nim mocno związani. Prusiewicz miał też krótki epizod krakowski. Zamieszkiwał, uczył się i działał w wielu miastach, m.in. w Moskwie, Petersburgu, Kijowie oraz w Krakowie. W pierwszych latach XX w. słuchał na Uniwersytecie Jagiellońskim wykładów z historii sztuki prof. Mariana Sokołowskiego (1839-1911), pierwszego historyka sztuki

w Polsce, który wprowadził nowoczesne metody nauczania tejże dziedziny nauki.

Łuck i Kraków mają wiele cech wspólnych, w jednym i drugim mieście rozegrało się wiele wydarzeń wspólnej historii Ukrainy, Litwy i Polski.

Kraków – to dawna, wieloletnia stolica Polski. Miasto historii, kultury i sztuki, które wraz z Pragą, Wiedniem i Norymbergą ukształtowało oblicze Europy Środkowej. Na specjalne znaczenie historycznych zespołów zabytkowych Krakowa wpływa fakt ich przetrwania i zachowania w stanie autentycznym, z oryginalnymi przekształceniami stylistycznymi. Z uwagi na te wyjątkowe w skali światowej walory Wzgórze Wawelskie, Stare Miasto w obrębie Plant i miasto Kazimierz ze Stradomiem w 1978 r. zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

Łuck już w XII wieku, w czasach Rusi Kijowskiej, stał się stolicą udzielnego księstwa, które z czasem weszło w skład księstwa halicko-wołyńskiego. Jest więc najstarszą, historyczną stolicą Wołynia. W 1340 r. ruscy możnowładcy zaprosili na tron halicko-wołyński litewskiego księcia Lubarta Giedyminowicza. Doprowadziło to do sytuacji, że od 1366 r. – na mocy rozejmu z polskim królem Kazimierzem Wielkim – rozpoczęło się we wschodniej części Wołynia dwustuletnie panowanie książąt litewskich. Lubart od razu przeniósł stolicę księstwa wołyńskiego z Włodzimierza Wołyńskiego do Łucka i fakt ten zapoczątkował przyspie-

szony rozwój starego grodu³. Tak, jak nad Krakowem góruje Wzgórze Wawelskie, położone w zakolu Wisły, z dawną królewską rezydencją i biskupią katedrą, nad Starym Miastem w Łucku wznosi się od czasów Lubarta najpotężniejszy na Wołyniu, murowany zamek, oblany niegdyś wodami Styru i Głuszcza. Za czasów księcia litewskiego Witolda, który traktował Łuck jako drugą po Wilnie stolicę Litwy, zamek był w 1429 r. miejscem pierwszego w dziejach Europy zjazdu europejskich monarchów. I to zjazdu, który trwał siedem tygodni! Przez wiele stuleci łucki Zamek Górny był niedostępną twierdzą oraz siedzibą udzielnych książąt wołyńskich, później królewskich wojewodów i starostów oraz miejscem kultu (do chwili obecnej zachowały się m.in. fragmenty murów cerkwi św. Jana Ewangelisty z XII w.) i siedzibą władz kościelnych, początkowo prawosławnych, a następnie unickich⁴.

Pod rządami Litwy pozostawał Łuck do 1569 r., czyli do Unii Lubelskiej. Po włączeniu do Korony w dalszym ciągu miał miejsce pomyślny rozwój miasta, aż do XVII wieku, gdy przerwały go wojny kozackie (1648). Od tego czasu, a szczególnie od XVIII wieku rozpoczął się stopniowy upadek miasta. Po rozbiorach Polski Łuck spadł do roli miasta powiatowego, a stolicą rozległej guberni wołyńskiej w carskiej Rosji został Żytomierz.

Ale to właśnie w czasach zaborów Wołyni, a w szczególności Łuck, połączyły z Krakowem różnorodne więzy personalne. Więzy te wzmogły się w okresie dwudziestolecia międzywojennego, kiedy Łuck w wolnej Polsce odzyskał rangę stolicy województwa wołyńskiego.

Rozpoczynając od okresu pierwszych dziesięcioleci zaborów, czyli od połowy XIX wieku, wystarczy tylko wspomnieć o szczególnych więzach, które połączyły z Krakowem Juliusza Słowackiego (1809-1849) i Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812-1887), tak wcześniej blisko związanych z Wołyniem – Łuckiem, jego okolicami i Krzemieńcem. Dwaj znakomici twórcy literatury polskiej znaleźli ostatni spoczynek w Krakowie, w narodowych panteonach: Słowacki – na Wawelu, Kraszewski – na Skalce.

Można również mówić o wyjątkowych, a w jednym przypadku smutnych związkach z Łuckiem i z Krakowem księży Kościoła rzymskokatolickiego: arcybiskupa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego (1822-1895), arcybiskupa Michała Godlewskiego (1872-1956)⁵ i księdza Władysława Bukowińskiego (1905-1974)⁶, ale przede wszystkim o oddziaływaniu *genius loci* Krakowa i jednej z najstarszych w tej części Europy wyższej uczelni – Uniwersytetu Jagiellońskiego – na myślicieli politycznych, historyków, archeologów i działaczy kultury, działających w Łucku i na Wołyniu. Krakowska *Alma Mater* Ja-

gellonica wpisała się nie tylko w dzieje Polski, ale także krajów ościennych, a Kraków stał się wówczas intelektualnym pomostem pomiędzy Polską a budzącą się do niepodległości Ukrainą.

Zasłużeni dla Łucka i Wołynia Wacław Lipiński (1882-1931), Zygmunt Morwitz (1884-1972), Józef Edward Dutkiewicz (1903-1968), Julian Nieć (1908-1939), Jan Fitzke (1909-1940) studiowali w Krakowie i w tym mieście ukształtowali swoje osobowości twórcze. Tadeusz Sulimirski (1898-1983), wybitny polski archeolog, wykładał na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i prowadził badania m.in. także na Wołyniu, a dla odmiany nie-strudzonemu badaczowi przeszłości Wołynia, Aleksandrowi Cynkałowskiemu (1898-1983), ukraińskiemu archeologowi i etnografowi, urodzonemu we Włodzimierzu Wołyńskim, wykształconemu na Uniwersytecie Warszawskim⁷, przyszło w Krakowie spędzić powojenne, ostatnie lata jego życia.

To właśnie w Krakowie nie tylko studiował, ale ostatecznie ukształtował swoje poglądy **Wacław Lipiński** z Zaturec, pobliskich Łuckowi⁸. Polak z pochodzenia, ukraiński dyplomata, historyk, filozof i publicysta, twórca podstaw ideowych nowoczesnego, nienacjonalistycznego, obywatelskiego patriotyzmu ukraińskiego. To właśnie w atmosferze dawnej stolicy Polski dojrzało jego przekonanie o *obowiązku elit (czyli szlachty ukraińskiej) wobec własnego narodu i o konieczności powstania własnego niepodległego terytorialnie państwa ukraińskiego, w którym naród mógłby się rozwijać najpełniej*⁹.

Wielką rolę odegrały w życiu i działalności Lipińskiego zarówno studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1903-1906¹⁰, jak również indywidualne studia w krakowskich archiwach, bibliotekach i muzeach. Silnie wpłynęły na Lipińskiego także dramaty wybitnego polskiego dramaturga, malarza i poety, Stanisława Wyspiańskiego (1869-1907), żyjącego i tworzącego w Krakowie, którego twórczości autor *Szlachty na Ukrainie* był dobrym znawcą.

I jeszcze krótko o drugiej postaci, o **Zygmuncie Morwitu**. Był on doktorem praw, historykiem sztuki, malarzem, architektem i pierwszym w dziejach wołyńskim wojewódzkim konserwatorem zabytków sztuki w Łucku, w latach 1921-1922. Morwitz najwięcej lat w swoim niespokojnym życiu spędził we Lwowie, ale kilkakrotnie zatrzymywał się w Krakowie, a w latach 1909-1914 (z przerwami) studiował na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, której jednak nie udało mu się ukończyć.

Będąc już na emeryturze, Morwitz w 1954 r. przeniósł się z żoną do Skawiny koło Krakowa i do 1964 r. współpracował z Katedrą Historii Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Zmarł w Skawinie 30 VIII 1972 r. i spoczął na krakowskiej ziemi, na niewielkim

wówczas cmentarzu na Prądniku Czerwonym w Krakowie¹¹.

Przedstawiciele krakowskiego środowiska naukowego w Wołyńskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, 1935-1939 (Józef Edward Dutkiewicz, Julian Nieć, Jan Józef Fitzke, Tadeusz Sulimirski)

Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk powstało w Łucku 23 I 1935 r., w następstwie zebrania założycielskiego, które odbyło się 13 XII 1934 r. i szybko stało się jednym z najważniejszych towarzystw powstałych w międzywojennej Polsce¹², obok takich stowarzyszeń, jak Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Gdyni, Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku, Towarzystwo Regionalne Ziemi Rzeszowskiej czy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie, Łodzi i Stanisławowie¹³. Towarzystwa te nawiązywały organizacyjnie do dawnych towarzystw ogólnonaukowych powstałych w okresie niewoli narodowej, a przede wszystkim do Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, które powstało 23 XI 1800, jako pierwsze na terenach polskich (poza Gdańskiem), Towarzystwa Naukowego w Toruniu¹⁴ i Towarzystwa Naukowego w Krakowie z 1815 r. Krakowskie towarzystwo działało do 1872 r., w którym to roku przemieniło się w Akademię Umiejętności, później Polską Akademię Umiejętności, istniejącą po wielu smutnych perypetiach do chwili obecnej¹⁵.

Celem Wołyńskiego Towarzystwa było *krzewienie nauki, popieranie i prowadzenie badań naukowych dotyczących Wołynia w zakresie wszystkich gałęzi wiedzy*. Cel swój zamierzało Towarzystwo osiągnąć poprzez:

- *urządzanie posiedzeń naukowych,*
- *tworzenie i popieranie tych specjalnych zakładów, jak muzea, archiwa, biblioteki, pracownie naukowe, za pośrednictwem których będą gromadzone materiały naukowe, wydawnictwo dzieł i pism naukowych,*
- *popieranie prac osób czynnych na polu nauki,*
- *popularyzację nauki*¹⁶.

Do powstania WTPN przyczynił się w dużej mierze młody historyk i bibliotekarz, świetnie zapowiadający się badacz przeszłości, dr **Julian Jerzy Nieć**¹⁷.

Nieć urodził się 13 X 1908 r. w Rzeszowie i w mieście nad Wisłoką ukończył szkoły: podstawową, ludową i średnią. Niemniej ogromny wpływ na jego działalność i piśmiennictwo wywarł Kraków. W tym mieście, w latach 1926-1930, ukoń-

czył studia z zakresu historii na Uniwersytecie Jagiellońskim, a w latach 1927-1929 – dwuletnią Szkołę Nauk Politycznych przy Wydziale Prawa UJ. W czasie studiów działał w Kole Historyków Studentów UJ, któremu prezesował od 1930 r. Po uzyskaniu magisterium z historii (30 VI 1930) odbył służbę wojskową w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty¹⁸.

W październiku 1933 r. uzyskał doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim, na podstawie rozprawy *Młodość ostatniego elekta. St. A. Poniatowski 1732-1764*¹⁹. Promotorem bardzo wnikliwej pracy był wybitny historyk, badacz i znawca dziejów politycznych Polski w XVIII w., profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Władysław Konopczyński (1880-1952). Nieć utrzymywał z Profesorem do końca bliski kontakt przygotowując rozprawę habilitacyjną o Michale Wielhorskim²⁰.

1 VII 1934 r. został Julian Nieć kierownikiem Biblioteki Publicznej w Łucku i w tym mieście rozwinął niezwykle aktywną działalność organizacyjną i badawczą. Przede wszystkim współtworzył Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i od początku był członkiem jego Rady Naukowej, a w krótkim czasie został kierownikiem administracyjnym zakładów naukowych Towarzystwa i biblioteki²¹.

Już w pierwszym roku władania przez Niecia biblioteką WTPN, istniejącą od grudnia 1922 r., stała się ona najpoważniejszym księgozbiorem na terenie województwa wołyńskiego, dystansując sławną bibliotekę Liceum Krzemienieckiego. Przede wszystkim w nowych pomieszczeniach, przy ówczesnej ulicy Sienkiewicza 31, Nieć wydzielił, uporządkował i rozbudował w ramach biblioteki księgozbiór naukowy, który od chwili przekazania go w formie depozytu do Łucka w 1922 r. przez Lwowskie Towarzystwo Naukowe, spoczywał bezużytecznie w paczkach. W ciągu roku (lipiec 1934 – październik 1936) zbiory biblioteczne powiększył o 1327 dzieł, 70 map i planów oraz o zbiory rękopiśmienne Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Książąt Ostrogskich w Ostrogu. Nowy kierownik doprowadził także do otwarcia czytelnicy, z której korzystało przeciętnie od 100 do 120 osób miesięcznie²².

Nieć prowadził niezwykle ożywioną działalność inwentaryzacyjną i wydawniczą. Po uporządkowaniu bibliotecznego zbioru rękopisów odwiedzał wołyńskie biblioteki i archiwa, które skrupulatnie inwentaryzował. Niektóre, zagrożone unicestwieniem, włączał do zbiorów Towarzystwa²³. W tym okresie napisał także wiele prac i artykułów poświęconych Wołyniowi. Wystarczy tylko wymienić: *Drukarnia klasztoru oo. Bazylianów w Poczajowie*²⁴, *Dział rękopisów Biblioteki Wołyńskiego T-wa Przyja-*

Ryc. 1. Kraków. Widok zamku królewskiego na Wawelu w latach dwudziestych XX wieku. Na pierwszym planie rzeka Wisła. Pocztaówka ze zbiorów A. Gaczoła
 Fig. 1. Kraków. The view of the royal castle on the Wawel Hill during the 1920s. In the foreground the Vistula River. Postcard from the collection of A. Gaczoł

Ryc. 2. Józef Edward Dutkiewicz w latach trzydziestych XX wieku. Zdjęcie ze zbiorów syna, arch. J. Dutkiewicza z Krakowa
 Fig. 2. Józef Edward Dutkiewicz during the 1930s. Photo from his son's collection, arch. J. Dutkiewicz from Krakow

Ryc. 3. Łuck. Widok zamku książęcego, oblanego wodami Styru i Gluszcza w pierwszej połowie XX wieku. Zdjęcie ze zbiorów Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego w Łucku
 Fig. 3. Lutsk. The view of the ducal castle surrounded by the rivers Styr and Glushec, during the first half of the 20th century. Photo from the collection of the Volyn Tourism Museum in Lutsk

Ryc. 4. Jan Fitzke i Julian Nieć (z prawej) przed basztą na zamku Lubarta w Łucku, 1938 r. Fot. ze zbiorów Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie
 Fig. 4. Jan Fitzke and Julian Nieć (on the right) before the tower of Lubart's castle in Lutsk, 1938. Photo from the collection of the Museum of Archeology in Krakow

Ryc. 5. Julian Nieć w latach dwudziestych XX w. Fot. ze zbiorów rodzinnych prof. M. Niecia
 Fig. 5. Julian Nieć during the 1920s. Photo from the family collection of Professor M. Nieć

Ryc. 6. Waclaw Lipiński w czasie studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (1904). Fot. ze zbiorów Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego w Łucku
 Fig. 6. Waclaw Lipiński during his studies at the Jagiellonian University in Krakow (1904). Photo from the collection of the Volyn Tourism Museum in Lutsk

Ryc. 7. Jan Fitzke. Fot. z lat trzydziestych XX wieku, w czasie pracy w Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. Fot. ze zbiorów rodzinnych
 Fig. 7. Jan Fitzke. Photo from the 1930s, during his work at the Museum of the Volyn Society of Friends of Science in Lutsk. Photo from a family collection

Ryc. 8. Tadeusz Sulimirski. Fot. ze zbiorów Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
 Fig. 8. Tadeusz Sulimirski. Photo from the collection of the Institute of Archeology of the Jagiellonian University in Krakow

ciół Nauk w Łucku²⁵, *Drukarnie na Wołyniu*²⁶ czy rozprawę Józef Ignacy Kraszewski – badacz przeszłości Wołynia, która weszła w skład *Księgi Pamiątkowej* ku czci wielkiego pisarza, a następnie ukazała się nakładem Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w formie osobnej książeczki (1939). Dyrektor WTPN zamieszczał wiele artykułów w czasopiśmie, jak np. „Ziemia” (*Łuck na tle dziejów*)²⁷, „Wołyń”, „Rocznik Wołyński” (*Wizerunek kresowego szlachcica z XVIII w. – Franciszek Kazimierz Chojceki*)²⁸, „Życie Krzemienieckie” oraz „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, „Sprawy Morskie”, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”.

Współpracował z regionalnym miesięcznikiem wołyńskim „Znicz”, który ukazywał się od 1934 r. i miał być – wedle deklaracji programowej – *regionalną, społeczno-naukową trybuną niezależnej myśli*. Wspomógł także Tadeusza Ignacego Gumińskiego²⁹ przy utworzeniu miesięcznika „Ziemia Wołyńska”, który ukazywał się w latach 1936-1939, jako organ Okręgu Wołyńskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i którego to czasopisma był redaktorem. Nieć działał w oddziale łuckim PTK³⁰, organizował kursy dla przewodników po Łucku i po Wołyniu, wygłaszał liczne wykłady naukowe i prelekcje.

Wybuch II wojny światowej brutalnie przerwał pomyślny rozwój drogi twórczej młodego, trzydziestoletniego naukowca i zdolnego organizatora³¹. Jak pisze Zbigniew R. Muszyński, Nieć nie brał udziału w pierwszych bojach 24 pułku piechoty, do którego został przydzielony jako porucznik rezerwy (od 1938 r.). Pozostał w Łucku, w służbie garnizonowej i dopiero po zbrodniczej napaści Związku Radzieckiego na Polskę znalazł się na zachodnim brzegu Bugu, w grupie „Chełm” dowodzonej przez pułkownika dyplomowanego Władysława Płonkę. 28 IX 1939 r. grupa ta podążyła przez Żółkiewkę, Turubin na Dzwolę. Pod Dzwolą doszło 29 września do walki z dywizjonem pancernym straży tylnej 27. dywizji niemieckiej. W walkach porucznik Julian Nieć został ranny w głowę odłamkiem pocisku artyleryjskiego i zmarł 1 października w szpitalu w Szczepieszynie. Początkowo został pochowany na miejscowym cmentarzu, później rodzina przeniosła jego zwłoki do grobowca rodzinnego na Starym Cmentarzu w Rzeszowie³².

Przy powstaniu Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, na przełomie lat 1934 i 1935, współdziałał dr **Józef Edward Dutkiewicz**, który w latach 1932-1935 pełnił w Łucku obowiązki konserwatora zabytków i kierownika Oddziału Sztuki w Wołyńskim Urzędzie Wojewódzkim.

Dutkiewicz urodził się 13 III 1903 roku w Krakowie³³. Jego ojciec, także Józef, zdobył na długie lata stanowisko sędziego w Tarnowie i tam przy-

szły konserwator ukończył szkoły: podstawową i średnią. Po złożeniu egzaminu maturalnego w 1921 r., ukończył studia na Wydziale Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (w 1927 r.) oraz na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, na którym także uzyskał w 1930 r. stopień naukowy doktora filozofii w zakresie historii sztuki. Na krakowskiej ASP kształcił się u znanych malarzy: Józefa Mehoffera i Feliksa Szczęsnego Kowarskiego. Przez pół roku studiował także malarstwo w filii ASP w Paryżu u Józefa Pankiewicza oraz konserwację w Ecole du Louvre. Zaraz po otrzymaniu dyplomu został członkiem grupy malarskiej „Pryzmat” i później brał udział w wielu wystawach tego ugrupowania.

1 XI 1931 r. został mianowany pomocnikiem konserwatora zabytków sztuki na Okręg Miasta Stołecznego Warszawy i województwo łódzkie, a 22 VI 1932 r. powierzono mu pełnienie obowiązków konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki w Wołyńskim Urzędzie Wojewódzkim w Łucku. Oprócz inicjowania i nadzorowania prac konserwatorskich, które opisał w *Sprawozdaniu z robót konserwatorskich prowadzonych na terenie woj. wołyńskiego*, m.in. na łuckim zamku Lubarta, przez cały czas zajmował się także twórczością plastyczną i animacją życia artystycznego. Sam brał czynny udział w wystawach plastycznych oraz publikował recenzje z wystaw i spektakli teatralnych, m.in. w miesięczniku „Wołyń”. Od początku był członkiem Rady Naukowej Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, współzałożycielem (15 I 1935) Wołyńskiego Towarzystwa Muzealnego w Łucku, którego zadaniem było utrzymanie w Łucku muzeum, a w miarę możliwości otwieranie muzeów także w innych miastach Wołynia³⁴.

O różnorodności i wszechstronności działań wołyńskiego konserwatora świadczą zachowane sprawozdania. Wystarczy tylko przytoczyć fragment jednego z nich: w pierwszych miesiącach 1935 r., już w ramach działalności Komisji Humanistycznej Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, J. Dutkiewicz przejął archiwum cerkiewne w Kisoryczach, pow. Sarny, obejmujące materiały z XIX i XX wieku, przejrzał (wraz z dr. J. Nieciem) archiwum kościoła rzymskokatolickiego w Tajkurchach, powiat Zdołbunów oraz także z dr. Julianem Nieciem odbył dłuższą „wycieczkę archiwalną” (od 6 do 12 VII 1935 r.) do Krzemieńca, Poczajowa, Wiśniowca i Dermania, celem dokonania przeglądu stanu zachowania tamtejszych archiwów. Podczas tej podróży zapoznał się z rękopisami znajdującymi się w bibliotece Liceum Krzemienieckiego oraz w archiwum Ławry Poczajowskiej, a zwłaszcza z dokumentami dotyczącymi historii budowy cerkwi i drukarni³⁵.

Ryc. 9. Kraków. Uniwersytet Jagielloński. Budynek Collegium Novum – od XIX wieku siedziba władz rektorskich Uniwersytetu. Pocztówka z pierwszej połowy XX w. ze zbiorów A. Gaczola
 Fig. 9. Kraków, Jagiellonian University. The building of Collegium Novum – since the 19th century the seat of the university authorities. Postcard from the first half of the 20th century, from the collection of A. Gaczol

Ryc. 10. Łuck, ul. Szopena 20. Obecna siedziba Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego w gmachu dawnego Okręgowego Urzędu Ziemińskiego z lat 1928-30. Fot. A.J. Gaczol
 Fig. 10. Lutsk, 20 Chopin St. The present seat of the Volyn Tourism Museum in the building of the former County Land Bureau from 1928-1930. Photo A.J. Gaczol

Ryc. 11. Łuck. Ostatnia przed drugą wojną światową siedziba Wołyńskiego Muzeum przy ul. H. Sienkiewicza 31 (aktualnie B. Chmielnickiego 12). Obecny wygląd zespołu budynków. Fot. A.J. Gaczol
 Fig. 11. Lutsk. Ostatnia przed drugą wojną światową siedziba Wołyńskiego Muzeum przy ul. H. Sienkiewicza 31 (currently 12 B. Chmielnicki St.). The present view of the building complex. Photo A.J. Gaczol

Ryc. 12. Łuck, maj 2009 r. Fragment ekspozycji w Wołyńskim Muzeum Krajoznawczym poświęconej polskim archeologom Janowi Fitzkemu (po lewej) i Tadeuszowi Sulimirskiemu (po prawej). U dołu: eksponaty z wykopalisk z okresu lat 1936-1939. Fot. H. Ochrimenko
 Fig. 12. Lutsk, May 2009. Fragment of an exhibition in the Volyn Tourism Museum devoted to Polish archeologists Jan Fitzke (left) and Tadeusz Sulimirski (right). At the bottom: exhibits from the 1936-1939 excavations. Photo H. Ochrimenko

Ryc. 13. Jan Fitzke (pierwszy z lewej u góry) w czasie objazdu archeologicznego po Wołyniu w 1938 r. W środku (w czapce) Gabriel Leńczyk. Fot. ze zbiorów rodzinnych
 Fig. 13. Jan Fitzke (first on the left at the top) during an archeological tour of Volyn in 1938. In the centre (wearing a cap) Gabriel Leńczyk. Photo from a family collection

Ryc. 14. Łuck, 18 V 2009 r. Tablica pamiątkowa Jana Fitzkego na dawnym budynku Wołyńskiego Muzeum przy ul. B. Chmielnickiego 12, autorstwa wołyńskiej art. rzeźb. Iryny Daciuk
 Fig. 14. Lutsk, 18 May, 2009. Commemorative plaque to Jan Fitzke on the former building of Volyn Museum at 12 B. Chmielnicki Street, made by a Volyn sculptress Iryna Daciuk.

Wśród publikacji z tego okresu działalności dra Józefa Edwarda Dutkiewicza należy wymienić obszernie artykuły: *Fabryka cerkwi NMP w Poczajowie* w „Dawnej Sztuce” (T. II, 1939, s. 131-162) i *Zarys historyczny rozwoju architektury na Wołyniu* w „Wołyńskich Wiadomościach Technicznych”³⁶, oraz tekst *Zamki warowne na Wołyniu* w *Kalendarzu Ziemi Wschodnich na rok 1935*³⁷.

Wołyński konserwator zabytków przez pewien czas kierował bezinteresownie Muzeum Wołyńskim, które było wówczas własnością Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Mieściło się początkowo przy ówczesnej ul. Żeromskiego, następnie w szkole powszechnej na terenie zamku Lubarta i dopiero w chwili powołania Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1935 r. przeszło na jego własność i zostało przeniesione na ówczesną ulicę Sienkiewicza 31 (obecnie B. Chmielnickiego), do budynków będących siedzibą Towarzystwa³⁸.

Dekretem z 31 X 1935 r. dr Józef Dutkiewicz przeniesiony został „dla dobra służby” na równorzędne stanowisko wojewódzkiego konserwatora zabytków w Lubelskim Urzędzie Wojewódzkim i pełnił je aż do wybuchu II wojny światowej³⁹. Okupację niemiecką spędził w rodzinnym domu w Tarnowie. Dużo malował i wykonywał polichromie w kościołach w okolicach Tarnowa i Nowego Sącza, bowiem od czasu studiów malarstwo stanowiło ważną część jego twórczości.

W latach 1946-1951 był wojewódzkim konserwatorem zabytków w Krakowie, a w 1950 r. został wykładowcą Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Na tej uczelni był współorganizatorem i długoletnim dziekanem Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki. Oprócz intensywnej pracy dydaktycznej i organizacyjnej realizował polichromie malarskie w kościołach (Tarnów – katedra, Ciężkowice, Ruszcza k. Krakowa, Dębno k. Brzeska, Olkusz), projektował aranżacje wnętrz zamkowych (Pieskowa Skała, Krasiczyn) i kościelnych (Dziekanowice k. Wieliczki, Olkusz) oraz aranżacje plastyczne pierzei przyrynkowych rynku w Tarnowie⁴⁰. Profesor Dutkiewicz wywarł zasadniczy wpływ na doktrynę i praktykę konserwacji dzieł sztuki w Polsce po drugiej wojnie światowej⁴¹.

W 1948 r. założył czasopismo konserwatorskie „Ochrona Zabytków” i został jego pierwszym redaktorem naczelnym; funkcję tę pełnił aż do śmierci (z przerwą w latach 1951-1960).

Będący w pełni sił twórczych profesor krakowskiej ASP, artysta malarz, znakomity teoretyk i praktyk na polu konserwacji zabytków, zginął tragicznie 7 września 1968 r. w czasie wykonywania prac malarskich i konserwatorskich w kościele parafialnym w – pobliskim Krakowowi – Olkuszu. Spo-

czął w rodzinnym grobowcu na Starym Cmentarzu w Tarnowie.

Jak wspominałem, w listopadzie 1935 r. dr Józef Edward Dutkiewicz został przeniesiony do Lublina. W 1936 r. nowym konserwatorem zabytków w Łucku został Zbigniew Rewski (1905 Biała Podlaska – 1989 Warszawa), historyk (uczeń prof. Marcelego Handelsmana) i historyk sztuki (uczeń prof. Zygmunta Batowskiego). Rewski pełnił obowiązki wołyńskiego konserwatora do chwili mobilizacji w sierpniu 1939 r.⁴²

Po wielomiesięcznej przerwie od chwili wyjazdu Dutkiewicza, w sierpniu 1936 r. kustoszem kierującym Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk został **Jan Fitzke**.

Jan Józef Fitzke pochodził z niezamożnej rodziny sekretarza gminnego w małej miejscowości Gdów koło Wieliczki. Ród Fitzków w 1798 r. został przyjęty do stanu mieszczańskiego w Pszczynie na polskim Śląsku, później osiadł w Myślenicach, miasteczku w Małopolsce, na południe od Krakowa i tradycyjnie trudnił się „z pokolenia na pokolenie” kapelusznictwem. Senior Jan (noszący drugie imię Stanisław), po wyzwoleniu na mistrza w dziedzinie kapelusznictwa, zmienił jednak zainteresowania i po ukończeniu we Lwowie kursów na sekretarza gminnego oraz kasjera kasy gminnej porzucił kapelusznictwo i osiadł w 1904 r. na trzydzieści lat w Gdowie, gdzie pilnie sekretarzował tamtejszej gminie⁴³.

Młody Jan Józef, urodzony w Gdowie 20 I 1909 r., wcześniej, bo w wieku dziesięciu lat, stracił matkę⁴⁴. Ojciec pozostał z piątką małych dzieci, z których najstarsza córka Anna miała dwanaście lat, a najmłodszy syn Mieczysław – pięć. Z pomocą pospieszyła mu rodzina zmarłej żony. Notabene, po kilku latach Jan senior poślubił siostrę zmarłej, Bronisławę z Gorgoniów (1876-1963). Janek skończył szkołę podstawową w Gdowie, a w 1929 r. zdał egzamin maturalny w krakowskim II Gimnazjum im. św. Jacka.

Już w trakcie gimnazjalnej nauki uległ fascynacji archeologią i w czasie wakacji pracował na wykopaliskach w Złotej, w powiecie sandomierskim. Poznał w tym czasie docenta doktora archeologii Józefa Żurowskiego⁴⁵, który go wręcz zauroczył. Jak pisała we wspomnieniu o Janie Fitzkiem Olga Reymanowa: *Przedwojenni prehistorycy dobrze pamiętają tego małego, pucolowatego chłopca o jasnej zwichrzonej czuprynie, z piosenką na ustach. Lubił wzorować się na drze Żurowskim, którego nieraz śmiesznie w ubiorze i ruchach naśladował. Groteskowo wręcz wyglądał w mundurze wojskowym, gdy chodził jak paw po Krakowie z olbrzymim aparatem fotograficznym. Wesoły, roztrzepany, trochę bałaganiarz, ale pełen entuzjazmu dla prehistorii i gorący miłośnik Krakowa*⁴⁶.

W latach 1929-1933 studiował antropologię i prehistorię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i obronił pracę magisterską pt. *Neolit w jaskiniach krakowskich lewego porzeczka Rudawy*⁴⁷. Prof. dr Włodzimierz Demetrykiewicz (1859-1937), wybitny konserwator zabytków i organizator nauczania archeologii w Polsce, długoletni dyrektor krakowskiego Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności, wystawił tej pracy bardzo dobrą ocenę⁴⁸.

Służbę wojskową odbył Fitzke w Szkole Podchorążych przy 20. Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej, a w latach 1933-1934 ukończył dywizyjny kurs podchorążych w Krakowie i w 1935 r. otrzymał stopień podporucznika rezerwy⁴⁹.

Jak wspominałem, już jako uczeń gimnazjum brał udział w pracach wykopaliskowych w Złotej, w powiecie sandomierskim, na największym poligonie archeologicznym w międzywojennej Polsce. Natomiast w czasie studiów zdobył niezbędną praktykę muzealną, pracując jako wolontariusz we wspomnianym Muzeum Archeologicznym PAU (1929-1933). Prowadził także własne badania terenowe, których był entuzjastą (m.in. w Machowie koło Tarnobrzegu, Pobiedniku Wielkim – w ówczesnym powiecie miechowskim, Piekarach pod Krakowem, ale także i w kilku miej-

scowościach na Górnym Śląsku). W 1930 r. był sekretarzem pierwszego Zjazdu Uczniów Prehistorii na Wyższych Uczelniach w Polsce, który odbył się w Krakowie i był połączony z uroczystymi obchodami jubileuszu 70-lecia nestora prehistorii polskiej, prof. dra Włodzimierza Demetrykiewicza⁵⁰. Później, przez kilka lat sekretarzował Koło Prehistoryków – studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵¹.

W następstwie licznych odkryć archeologicznych na terenie Małopolski opublikował artykuły, prezentujące m.in. materiały neolityczne i kultury łużyckiej z Pobiednika Wielkiego, z osady okresu rzymskiego na Woli Duchackiej w Krakowie, skarb brązowy z Piestrzca w powiecie stopnickim oraz zabytki łużyckie z cmentarzyska w Kwaczale, w powiecie chrzanowskim⁵².

Po studiach, w latach 1933-1934 pracował doradczo w dziale prehistorii w Miejskim Muzeum Etnograficznym w Łodzi. Przebadał wówczas wiele stanowisk w powiatach kaliskim, łaskim i łódzkim, a wyniki badań opublikował w licznych artykułach, zamieszczonych w naukowych miesięcznikach i rocznikach: „Z Otchłani Wieków” i „Przeglądzie Archeologicznym”⁵³.

W 1935 r. (od 15 VI do 15 IX) uczestniczył w ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu Po-

Ryc. 15. Jan Fitzke wśród uczestników Zjazdu Archeologicznego w Krakowie z okazji 70-lecia urodzin prof. Włodzimierza Demetrykiewicza. Dziedziniec Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego, 29 VI 1930 r. Od lewej w pierwszym rzędzie siedzą: prof. Julian Talko-Hryniewicz i prof. Włodzimierz Demetrykiewicz; w drugim rzędzie: Tadeusz Reyman, Rudolf Jamka, Bolesław Czapkiewicz, Józef Żurowski, Józef Wolski, Roman Jakimowicz, Klementyna Sedlaczkówna, Józef Kostrzewski, Józef Marciniak, Leon Kozłowski, Elżbieta Ozimkówna, Stanisława Suderówna, Włodzimierz Antoniewicz, Konrad Jażdżewski, Jan Falkowski, Tadeusz Sulimirski, Tadeusz Waga, Helena Cehakówna, Zofia Podkowińska; u góry: Gabriel Leńczyk, Stefan Nosek, Jan Fitzke, Kazimierz Salewicz. Fot. ze zbiorów Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie

Fig. 15. Jan Fitzke among the participants of the Archeological Convention in Krakow to celebrate the 70th birthday anniversary of Professor Włodzimierz Demetrykiewicz. The courtyard of Collegium Maius at the Jagiellonian University, 29 June, 1930. In the first row from the left: Professor Julian Talko-Hryniewicz and Professor Włodzimierz Demetrykiewicz; in the second row: Tadeusz Reyman, Rudolf Jamka, Bolesław Czapkiewicz, Józef Żurowski, Józef Wolski, Roman Jakimowicz, Klementyna Sedlaczkówna, Józef Kostrzewski, Józef Marciniak, Leon Kozłowski, Elżbieta Ozimkówna, Stanisława Suderówna, Włodzimierz Antoniewicz, Konrad Jażdżewski, Jan Falkowski, Tadeusz Sulimirski, Tadeusz Waga, Helena Cehakówna, Zofia Podkowińska; at the top: Gabriel Leńczyk, Stefan Nosek, Jan Fitzke, Kazimierz Salewicz. Photo from the Archives of Museum of Archeology in Krakow

znańskiego, badającej osadę kultury łużyckiej w Biskupinie, pod kierunkiem wybitnego archeologa prof. dra Józefa Kostrzewskiego (1885-1969)⁵⁴, a następnie przez dwa miesiące (15 IX – 15 XI), jako stypendysta krakowskiego Muzeum Archeologicznego brał udział w badaniach kopca Krakusa w Krakowie-Podgórzu, wspomagając swego ulubionego Mistrza, doc. dra Józefa Zurowskiego⁵⁵. W roku akademickim 1935/1936 był Fitzke zastępcą asystenta w Zakładzie Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Mając ogromne poczucie odpowiedzialności i widząc konieczność stałego wspierania finansowego rodziny (ojciec, Jan Stanisław zmarł w Wieliczce 17 X 1935 r.), a nie mogąc znaleźć stałej pracy w Krakowie, Jan Fitzke w sierpniu 1936 r., w wieku 27 lat, objął stanowisko kustosa w Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. Rozstać się z Krakowem przyszło mu w tym czasie łatwiej, jako że 22 I 1936 r. zmarł, niemal nagle, w wieku 44 lat, docent Żurowski, nie doczekawszy nominacji profesorskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim, która miała nadejść z ministerstwa w Warszawie, a która mu się od dawna należała.

Nie można nie wspomnieć, że przez okres trzech lat pobytu w Łucku Jan Fitzke tęsknił za Krakowem, a zwłaszcza za możliwością bieżących kontaktów ze środowiskiem naukowym i stałym dostępem do zbiorów bibliotecznych. Tym bardziej, że przygotowywał pracę doktorską, której pierwszym opiekunem-promotorem był Żurowski⁵⁶.

Niemniej, od początku na Wołyniu z zapałem rzucił się w wir pracy. Wystarczy tylko przytoczyć fragmenty pierwszego listu, który 17 VIII 1936 r. napisał z Łucka do dra Tadeusza Reymana⁵⁷, kierującego Muzeum Archeologicznym w Krakowie: *Po południu w niedzielę (czyli na drugi dzień po przyjeździe – AG) zwiedziłem Muzeum. Do roboty zapaliłem się myśląc, że wiele rzeczy będzie można zrobić. Zabrałem się więc do porządków. Pierwsza rzecz, urządzenie pracowni i magazynu (...). We środę przystępuję do badań terenowych w samym mieście. Będą prawdopodobnie neolityczne ziemianki i późniejsze rzeczy (rzymskie, wczesnohistoryczne)*⁵⁸. Z ogromnym zapałem przystąpił do pracy przy reorganizacji Muzeum, które istniało już co prawda 7 lat, ale pozostając we władaniu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad Zabytkami miało małe szanse rozwoju. Dopiero przejście w 1935 r. placówki przez Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk otworzyło nowe możliwości jej rozwoju. Po kilku miesiącach intensywnej pracy Fitzkego, już w listopadzie 1936 r. mieściło się ono w 6 pomieszczeniach i miało 4 uporządkowane działy: przyrodniczy, archeologiczny, historyczno-artystyczny i etnograficzny.

Z początkiem 1937 r. został Fitzke kierownikiem wołyńskiej placówki naukowo-badawczej. Oprócz pracy organizacyjnej w muzeum, w czasie której przede wszystkim szybko spowodował powstanie pełnego inwentarza zbiorów i sprawił, że liczba eksponatów wzrosła z nieco ponad czterech tysięcy do około dziewięciu tysięcy, prowadził na wielką skalę badania archeologiczne, obejmując nimi znaczną część ówczesnego województwa wołyńskiego. Wystarczy tylko wspomnieć o odkryciu ziemianek kultury starszej ceramiki wstęgowej w Łucku, wczesnobronzowych kurhanów w Boratynie i Szeplu pod Łuckiem, kurhanów w Poddębicach i cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej w Torczyni, w powiecie łuckim. Wykopaliska prowadził ponadto m.in. w Bereścianach, Boratynie, Buhrynie, Gródku koło Łucka, Koleśnikach, Korszowie, Kulczynie, Lubomlu, Walentynowie, we wsi Wilhor, w Żydycynie i wielu innych miejscowościach⁵⁹.

Fitzke, odkrywając oraz badając w latach trzydziestych XX w. przeszłość Łucka i Wołynia w możliwie najszerszym zakresie, jakoby wsłuchał się w słowa Józefa Ignacego Kraszewskiego i już wówczas chciał przyjść z pomocą Wołynianom w odkrywaniu własnego dziedzictwa, aby nie czuli się *jak owi Grecy, którzy w ruinach świątyń pobudowali sobie budy i szalasze, nie wiedząc nic o popiołach, na których usiedli (...)*⁶⁰.

Młody kustosz wiele badał i wiele publikował. Jego dorobek piśmienniczy obejmuje blisko 30 publikacji, co stawia go w gronie najpłodniejszych autorów-archeologów w okresie międzywojennym. Do najbardziej znaczących pozycji w badaniach nad przeszłością Wołynia należy praca *Skarby monet historycznych Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku* wraz z kompletnym inwentarzem oraz monografia *Cmentarzysko kultury stryżowskiej w Torczyni pod Łuckiem na Wołyniu*, pośmiertnie opublikowana w „Wiadomościach Archeologicznych” z 1975 r.

Wnioski wypowiedziane przez młodego badacza Torczyna, któremu tragiczna śmierć uniemożliwiła publikację monografii, mimo że wymagają pewnej korekty, w dalszym ciągu są aktualne. – napisał po blisko 40 latach dr Jerzy Głosik, który opublikował pracę Fitzkego z zachowanego maszynopisu – Nie trzeba podkreślać, że w latach trzydziestych XX stulecia, a więc w okresie kiedy J. Fitzke badał Torczyn, Wyżyna Wołyńska wraz z przylegającymi do niej obszarami stanowiła jeszcze przysłowiową białą plamę (...). W ostatnich latach na obszarze Wołynia dokonano szeregu nowych odkryć wykopaliskowych. Mamy tu na myśli przede wszystkim badania osad kultury stryżowskiej, przeprowadzone przez badaczy ukraińskich w samym Torczyni i Walentynowie. Materiały osadnicze z tych stanowisk

w pełni pokrywają się z materiałami J. Fitzkego i stanowią jakby ich uzupełnienie⁶¹.

Kierując Muzeum Wołyńskim, które doprowadził w ciągu niespełna trzech lat do grona przodujących muzeów na ówczesnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej, Fitzke aktywnie włączył się w kształtowanie polityki muzealnej na terenie całego województwa wołyńskiego (m.in. roztoczył opiekę nad zbiorami Muzeum ks. Ostrogskich w Ostrogu, wspomagał działalność muzeów regionalnych w Dubnie i Krzemieńcu), zarejestrował i opisał liczne zabytki budownictwa ludowego oraz powiększał – przy okazji wyjazdów na stanowiska archeologiczne – zbiory działu etnograficznego Muzeum. Działał w miejscowym Oddziale Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Łucku, wykładał na kursach dla przewodników po Łucku i Wołyniu oraz wchodził w skład zespołu redakcyjnego miesięcznika „Ziemia Wołyńska”, w którym zamieszczał artykuły krajoznawcze, m.in. *Nad Śluczą, Luboml przedhistoryczny czy Pamiątki po Józefie Ignacym Kraszewskim w Muzeum Wołyńskim*. W 1937 r., działając w ramach Oddziału Wołyńskiego PTK, przyczynił się do przygotowania specjalnego numeru ogólnopolskiego czasopisma krajoznawczego „Ziemia”, który w całości poświęcony był Łuckowi. Zamieścił w nim artykuł pt. *Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku*.

Tak intensywna praca w Łucku, przerwana tragicznym wybuchem wojny i okrutną śmiercią w Katyńiu, oprócz potwierdzenia nieustającego entuzjazmu dla prehistorii, sprawiła, że można go *de facto* obdarzyć także tytułem wielkiego miłośnika Łucka i Wołynia. Swą pracą doprowadził do tego, że ośrodek archeologiczny w Łucku w ostatnich latach przed drugą wojną zaczął się wybijać jako jeden z ważniejszych ośrodków archeologii przedhistorycznej w Polsce, obok Poznania, Krakowa, Warszawy czy Lwowa⁶². A ogromny zapał, który towarzyszył Fitzkemu podczas badań na terenie województwa wołyńskiego, spowodował, iż w tak krótkim czasie stał się on niezapomnianym i szanowanym do dzisiaj badaczem przeszłości Wołynia.

Fitzke przez cały czas utrzymywał kontakt z kolegami archeologami w Krakowie, związanymi zarówno z Uniwersytetem Jagiellońskim, jak i z krakowskim Muzeum Archeologicznym PAU, przede wszystkim ze wspomnianym już doktorem Tadeuszem Reymanem, kierującym Muzeum, którego uważał za osobę najbardziej sobie przyjazną. Zapraszał krakowskich archeologów do Łucka i rezerwował dla nich środki z Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk na finansowanie badań archeologicznych nad przeszłością Wołynia. M.in. zachęcony przez Jana Fitzkego, w latach 1937-1938 prowadził prace na Wołyniu profesor Tadeusz Su-

limirski, który od ostatnich miesięcy 1937 r. kierował Katedrą Prehistorii na krakowskim Uniwersytecie Jagiellońskim. Profesorowi Sulimirskiemu w kwietniu 1939 r. Fitzke przesłał do korekty swoją pracę doktorską pt. *Krakowska grupa kultury ceramiki sznurowej*.

Była ona uwieńczeniem badań i studiów kameralnych J. Fitzkego w zakresie neolitu (...). Zebrał w niej wszystkie znane w tym czasie zespoły zwarte (grobowe) i znaleziska luźne, zaliczane również do tej kultury – pisze prof. Jan Machnik – z obszaru między Przemszą na zachodzie, górną Pilicą, Kamienną na północy, Sanem na wschodzie i Karpatami na południu. Znalazły się w niej zarówno materiały rzeczywiście kultury ceramiki sznurowej, jak również kultur wczesnobrązowych, które w większości przypadków trafnie uznawał za najmłodsze, widząc w nich wpływy kultury pucharów dzwonowatych i protounietyckiej, zwanej wówczas marszwicką⁶³.

Jan Józef Fitzke obronić pracy już nie zdążył. W sierpniu 1939 r., jako podporucznik rezerwy został zmobilizowany i wcielony do 1 Pułku Strzelców Podhalańskich 2 Brygady Górskiej „Nowy Sącz”⁶⁴. 18 września 1939 r., wraz ze strzelcami z Ośrodka Zapasowego 1PSP, zgrupowanymi w Brzeżanach, został wzięty do sowieckiej niewoli i znalazł się w obozie „jenieckim” w Kozielsku. W kwietniu 1940 r. został przewieziony do Katynia i bestialsko zamordowany (21 kwietnia)⁶⁵ wraz z innymi polskimi oficerami przez NKWD.

Z Brzeżan i Kozielska wystosował Jan Fitzke dwa listy i dwie kartki⁶⁶. Zachowany jest ostatni list do najbliższych, który wysłał z Kozielska 29 XI 1939 r.

Na cztery dni przed tragicznym aresztowaniem i wywiezieniem do obozu w Kozielsku, wysłał 14 X 1939 r. z Brzeżan kartkę pocztową do Łucka, adresowaną na Muzeum Wołyńskie. Zawarta na kartce treść podkreśla ogromną odpowiedzialność i zwykłą, można powiedzieć naturalną, codzienną troskę Jana Fitzkego o najzwyklejsze skarby narodowego dziedzictwa: *Co z Wami słyhać? Siedzę w Brzeżanach. Czy Panna Matejko pracuje w Muzeum? Może Pan Łosiński skontaktuje się z Panem Zalewskim i zapyta czy zajął się moimi sprawami. Sądzę, że w Łucku macie spokój. Obawiam się o Muzeum, aby jakaś dywersyjna grupa czegoś nie pokradła. Pan mecenas Leszczyński wie, które eksponaty są cenniejsze. Można je odpowiednio popakować i schować do piwnicy, tylko w suchym miejscu.*

Serdecznie wszystkich pozdrawiam i proszę o jakąś wiadomość. Jan Fitzke

Jednym z efektów działalności Jana Fitzkego (przy pełnym poparciu Juliana Niecia) było nawiązanie łączności przez Wołyńskie Towarzystwo Naukowe z Polską Akademią Umiejętności w Krako-

wie oraz zakładami naukowymi uniwersytetów lwowskiego i krakowskiego. Rezultatem porozumienia – jak donosiło „Słowo Narodowe” na przełomie lat 1936/37 – było *skoordynowanie w ręku Towarzystwa badań archeologicznych na terenie Wołynia, jak również wystąpienie z inicjatywą fachowego nadzoru przez Towarzystwo nad muzeami prowincjonalnymi województwa wołyńskiego*⁶⁷.

Fitzke był gorącym orędownikiem pobytów naukowych na Wołyniu m.in. wybitnego archeologa **Tadeusza Sulimirskiego** (1898-1983), zwłaszcza gdy z końcem 1936 r. przeniósł się on do Krakowa i zaczął prowadzić zajęcia dydaktyczne w Katedrze Prehistorycznej Archeologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od 14 IX 1937 r., z nominacji prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, był Tadeusz Sulimirski profesorem nadzwyczajnym prehistorii na Wydziale Filozoficznym UJ⁶⁸.

Z uwagi na fakt, że już wcześniej rozszerzył zakres prowadzonych prac, którymi objął również Podole i Wołyń, z inicjatywy Jana Fitzkego, wspartej przez dra Juliana Niecia, na zaproszenie Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w latach 1937-1938 profesor Sulimirski przeprowadził wraz z pracownikami i studentami Zakładu Archeologii Przedhistorycznej UJ badania archeologiczne na Wołyniu. W 1937 r. skoncentrowały się one w powiecie łuckim (kurhan w Komarowie) i w powiecie krzemienickim (kurhan w Buhłowie), a w roku 1938 w powiecie rówieńskim (w okolicach Zaborola) i kostopolskim (w majdanie Mokwińskim)⁶⁹.

W czasie pobytu na Wołyniu prof. Tadeusz Sulimirski wygłaszał w Łucku wykłady, m.in. 10 VI 1937 r. w sali reprezentacyjnej Urzędu Wojewódzkiego na temat Scytów. Uważany był bowiem już wówczas za świetnego znawcę ich kultury⁷⁰.

Po wybuchu drugiej wojny światowej przedostał się przez Rumunię do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii, gdzie w czasie wojny działał na rzecz Ojczyzny, początkowo jako oficer w Polskich Siłach Zbrojnych, a następnie w służbach cywilnych związanych z londyńskim rządem emigracyjnym.

Po zakończeniu wojny zdecydował się pozostać w Wielkiej Brytanii i w 1952 r. był jednym z założycieli Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie

(PUNO) w Londynie. Był rektorem i prorektorem PUNO, prowadził wykłady na wielu uniwersytetach. M.in. z zakresu badań nad epoką kamienia, brązu i żelaza w środkowej i wschodniej Europie, którymi to badaniami zapisał się na trwałe w dorobku europejskiej archeologii.

Zmarł 20 VI 1983 r. w Londynie, a prochy jego zostały złożone w grobowcu rodzinnym na cmentarzu w Kobylanach, w powiecie krośnieńskim.

Zakończenie

W 2009 roku przypada nie tylko 80-lecie Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego, ale także setna rocznica urodzin Jana Fitzkego. Przed czterema latami profesor Mychajło Kuczynko, kierownik Katedry Archeologii i Źródłoznawstwa Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki w Łucku powiadził o Fitzkem, iż *pozostanie jednym z pierwszych liczących się badaczy przeszłości bogatej kultury wspólnego pogranicza słowiańskich narodów Ukrainy i Polski oraz wzorem dla współpracy i wzajemnego poszanowania*.

Pozostanie archeologiem-badaczem i muzealnikiem-konserwatorem zabytków, który będąc Polakiem – związanym studiami z Krakowem oraz z krakowskim środowiskiem naukowym – należy do historii nauki i kultury dwóch narodów polskiego i ukraińskiego, zbliżając je i łącząc.

Z inicjatywy ukraińskich archeologów i historyków (Walerego Dmytruka, Ołeksija Złatohorsky'ego i Hryhorija Ochrimenki) 18 V 2009 r. – w Międzynarodowym Dniu Muzeów – odsłonięto w Łucku, na budynku, który w latach 30. dwudziestego wieku był siedzibą Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (dawniej przy ul. Sienkiewicza 31, obecnie Chmielnickiego 12) tablicę pamiątkową poświęconą Janowi Fitzkemu.

Kraków w przeszłości dobrze spełnił rolę mostu intelektualnego pomiędzy Polską a Ukrainą. Sądzę, że rok 2009 będzie rokiem sprzyjającym dalszej współpracy w zakresie nauki i kultury pomiędzy Krakowem a Łuckiem. Współpracy, która powinna trwać przez najbliższe oraz dalsze lata. Przede wszystkim w zakresie ochrony wspólnych dóbr kultury.

¹ Niniejszy artykuł jest rozszerzoną wersją wykładu wygłoszonego 19 V 2009 r. w Wołyńskim Muzeum Krajoznawczym w Łucku (Ukraina), podczas międzynarodowej sesji naukowej pt. *Wołyńskie Muzeum – historia i współczesność*. Sesja była istotną częścią uroczystości związanych z 80-leciem działalności Muzeum.

² Aleksander Prusiewicz przekazał w depozyt formującemu się łuckiemu muzeum m.in. kolekcję strojów ludowych, haftów, kilimów i ceramiki. Dar ten stał się podstawą oficjalnego powołania Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego. R. Terlecki, *Prusiewicz Aleksander* (w:) „Polski Słownik Biograficzny” (dalej: PSB), T. XXVIII, Osso-

- lineum 1984-1985, s. 581-582; S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*, Ossolineum, 1989, s. 363.
- ³ J. Nieć, *Łuck na tle dziejów* (w:) „Ziemia”, R. XXVII, 1937, Nr 11-12, s. 226-231.
- ⁴ Ф. Мандзюк, В. Окуневич, (F. Mandziuk, W. Okunewicz), *У Луцькому замку (Na Zamku Łuckim)*, Луцьк (Łuck) 2008; Z. Rewski, *Zabytki artystyczne Łucka* (w:) „Ziemia”, R. XXVII, 1937, Nr 11-12, s. 240-247.
- ⁵ S. Piech, *Znowu sławny z nauki (1918-1939)* (w:) *Wydział Teologiczny w Krakowie 1397-1997*, Księga Jubileuszowa pod red. S. Piecha, Kraków 1997, s. 183.
- ⁶ J. Teleżyńska, H. Mittelstaedt, *Kalendarium życia ks. Władysława Bukowińskiego 1904-1974* (w:) *Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, Część 1, Biały Dunajec – Ostróg 2001, s. 32; Ks. W.J. Kowalów, *Zamiast wstępu* (w:) *Spotkałem człowieka*, ibidem, cz. 1, s. 7; Ks. W.J. Kowalów, *Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, Część 2, Biały Dunajec – Ostróg 2006, s. 153-170.
- ⁷ Aleksander Cynkałowski (Олександр Цинкаловський) studiował na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1929 archeologię ogólną i cerkiewno-słowiańską. *Był typowym inteligentem z polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego i narodowościowego* – pisze D. Piotrowska w artykule *Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 54, 2006, s. 87.
- ⁸ W Zaturcach zachował się zespół pałacowy Lipińskich. Pałac z I połowy XIX wieku remontowy jest z przeznaczeniem na muzeum biograficzne Wacława Lipińskiego (Вітчесьлава Липинського), Oddział Muzeum Krajoznawczego w Łucku.
- ⁹ B. Gancarz, „*My, szlachta ukraińska...*” *Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882-1914*, Kraków 2006, s. 9, 285.
- ¹⁰ Zgodnie z tradycjami rodzinnymi studia rozpoczął na Studium Rolniczym przy Wydziale Filozoficznym UJ, ale później coraz bardziej nęciły go nauki prawne, ekonomiczne i historyczne.
- ¹¹ J. Ross, *Morwitz Zygmunt* (w:) *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), T. XXII, Ossolineum 1977, s. 17-18.
- ¹² Jak pisano w sprawozdaniu: *Z działalności Wołyńskiego Tow. Przyjaciół Nauk w Łucku*, zamieszczonym w łuckim „Echu”, Nr 317 z 1936 r.: *Towarzystwo powstało z inicjatywy sfer kulturalnych i naukowych na czele z p. min. H. Józewskim, wojewodą wołyńskim, ówczesnym wicewojewództwem Godlewskim oraz wicewojewództwem S. S. Śleszyńskim, obecnym prezesem Towarzystwa*.
- ¹³ W. Rolbiecki, *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972, s. 206-207.
- ¹⁴ J. Serczyk, *Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Krótki zarys dziejów*, Warszawa – Poznań 1974.
- ¹⁵ W. Rolbiecki, *Towarzystwa naukowe...*, op. cit., s. 106-124. Patrz także: S. Kutrzeba, *Polska Akademia Umiejętności 1872-1938*, Kraków 1939.
- ¹⁶ *Odezwa Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* opublikowana w Łucku 23 II 1935 r.
- ¹⁷ Z.R. Muszyński, *Julian Jerzy Nieć (1908-1939)*, „Gazeta Wyborcza w Krakowie” z 6 X 2004 r.; A. Przyboś, *Nieć Julian (1908-1939)* (w:) PSB, T. XXII, 1977, s. 726-727. Wiele informacji zaczerpnąłem z materiałów zachowanych w zbiorach syna Juliana, prof. dra hab. inż. Marka Niecia, któremu składam jak najserdeczniejsze podziękowania.
- ¹⁸ W 1932 r. awansowany został do stopnia podporucznika rezerwy.
- ¹⁹ Rozprawa została opublikowana w 1935 r. w „Pracach Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego”, Nr 11.
- ²⁰ Praca zaginęła w czasie wojny.
- ²¹ *Sprawozdanie z działalności Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za lata 1935-1937*, Łuck 1938. Sprawozdanie pochodzi z zbiorów prof. Marka Niecia.
- ²² J. Nieć, *Biblioteka Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku*, „Nowa Książka”, Nr 7/1935, s. 504-505.
- ²³ A. Przyboś, *Nieć Julian...*, op. cit.
- ²⁴ Publikacja w „Przeglądzie Bibliotecznym”, IX, 1935, Z. 4 oraz w osobnej odbitce, Kraków 1936.
- ²⁵ Publikacja w czasopiśmie „Archeion”, T. XIV, 1936 oraz w osobnej odbitce, Warszawa 1937.
- ²⁶ Publikacja w czasopiśmie „Oriens”, 1936.
- ²⁷ „Ziemia”, R. XXVII, 1937, Nr 11-12, s. 226-231.
- ²⁸ „Rocznik Wołyński”, T. 8, 1939.
- ²⁹ Tadeusz Ignacy Gumiński (26.10.1906 – 23.08.2003), prawnik, historyk, muzealnik i działacz społeczny. Przybył do Łucka z Łowicza w 1935 r. i pracował do wybuchu wojny jako referent w Wydziale Rolnictwa i Reform Rolnych Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego. Zaangażował się w ruch krajoznawczy i został przewodniczącym Zarządu Oddziału PTK w Łucku oraz wiceprzewodniczącym całego Okręgu Wołyńskiego. Po II wojnie światowej znalazł się w Legnicy i tam pracował oraz mieszkał aż do śmierci. M.in. utworzył w tym mieście Muzeum Miedzi (1962). Dane z Archiwum Państwowego m.st. Warszawy – Oddział w Łowiczu przy opisie zespołu *Zbiorów łowickich Tadeusza I. Gumińskiego z Legnicy (1906-2003)*.
- ³⁰ Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze oficjalnie powstało w 1950 r. z połączenia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego z Polskim Towarzystwem Tatrzańskim. Tymczasem w zbiorach prof. M. Niecia znajduje się *Komunikat z działalności Oddziału Łuckiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego za II kwartał 1935 roku*, datowany Łuck, dnia 3 lipca 1935 r.
- ³¹ Od 1934 r. Nieć był żonaty z Jadwigą Nizankowską, także historykiem.
- ³² Patrz cytowane już wspomnienie o Julianie Jerzym Nieciu w „Gazecie Wyborczej” z 6 X 2004 r.
- ³³ A. Bochnak, *Józef Edward Dutkiewicz 1903-1969*, „Folia Historiae Artium”, T. VI/VII 1971, s. 267-273; M. Dayczak-Domanasiewicz, *Józef E. Dutkiewicz (1903-1968) – twórca krakowskiej szkoły konserwacji dzieł sztuki* (w:) *Drogi współczesnej konserwacji. Aranżacja. Ekspozycja. Rekonstrukcja. Profesorowi Józefowi E. Dutkiewiczowi w 30. rocznicę śmierci*, „Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie”, T. IX, cz. 1, s.19-29; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, T. I, Kraków 1994, s. 64-67; Tenże, *Dutkiewicz Józef Edward (1903-1968)* (w:) „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków” (dalej: PSBKZ), Z. 2, Poznań 2006, s. 64-66; L. Kalinowski, *Profesor dr Józef E. Dutkiewicz (1903-1968) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków”, T. XXI, 1968, nr 4, s. 61-65; B. Krasnowolski, *Poglądy profesora Józefa E. Dutkiewicza na konserwację dzieł sztuki i ochronę zabytków. Próba odtworzenia* (w:) *Drogi współczesnej konserwacji...*, op. cit., s. 44-53; H. Pieńkowska, *Działalność konserwatorska prof. dr Józefa E. Dutkiewicza (okres powojenny)*, „Ochrona Zabytków”, T. XXI, 1968, nr 4, s. 69-73.

- ³⁴ Wyciąg z „Monitora Polskiego” z 16 lutego 1935 r., w którym zapisano: *Na zasadzie postanowienia Wojewody Wołyńskiego w Łucku z dn. 11 stycznia 1935 r., Nr BPZ – 2, wciągnięto w dn. 15 stycznia 1935 r. do rejestru stowarzyszeń Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego w Łucku pod Nr. 60 stowarzyszenie pod nazwą „Wołyńskie Towarzystwo Muzealne w Łucku”, z siedzibą w Łucku.*
- ³⁵ *Sprawozdanie z działalności Wołyńskiego Towarzystwa...*, op. cit., s. 11.
- ³⁶ Patrz: „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” (1934), nr 4, s. 301-303.
- ³⁷ Wyd. Zarząd Główny Towarzystwa Rozwoju Ziemi Wschodnich, red. W. Wasunga, Warszawa 1935, s. 227-233.
- ³⁸ J. Fitzke, *Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku*, „Ziemia”, R. XXVII, Nr 11-12, s. 276-279.
- ³⁹ H. Gawarecki, *Działalność konserwatorska prof. dr Józefa E. Dutkiewicza (okres przedwojenny)*, „Ochrona Zabytków”, R. XXI, Nr 4 (83) 1968, s. 65.
- ⁴⁰ J. Szlezzynger (oprac.), *Kalendarium życia i twórczości profesora Józefa E. Dutkiewicza (w:) Drogi współczesnej konserwacji...*, op. cit., s. 171-202.
- ⁴¹ M. Paciorek, *Wpływ poglądów profesora Józefa E. Dutkiewicza na aranżację konserwatorską rzeźby (w:) Drogi współczesnej konserwacji...*, op. cit., s. 67.
- ⁴² A. Lutostańska, *Rewski Zbigniew (1905-1989), historyk sztuki, historyk, konserwator zabytków woj. wołyńskiego i olsztyńskiego*, (w:) PSBKZ, Z. 2, Poznań 2006, s. 214-216.
- ⁴³ A. Gaczoł, *Wpisani w historię Gdowa: Fitzkowie i ksiądz Jan Smółka*, (w:) *Spółeczeństwo Gdowa w pierwszej połowie XX wieku*, (współautor: Tadeusz Kulig), Gdów 2004, s. 15-30. Najpełniejszy biogram Jana Józefa Fitzkego w języku polskim opracował Andrzej Rybicki w *Uniwersyteckiej Księdze Katyńskiej*, Kraków 2000, s. 33-42. Patrz także: A. Gaczoł, *Jan Fitzke (1909-1940) – prekursor badań nad najstarszymi dziejami Wołynia*, „Alma Mater”, Nr 11 (75), 2005, s. 36-38.
- ⁴⁴ Maria z Gorgoniów Fitzkowa, urodzona w Starym Sączu w 1882 r., zmarła w Gdowie w 1919 r. i tamże została pochowana na cmentarzu parafialnym.
- ⁴⁵ Józef Żurowski (1892-1936), archeolog, docent i zastępca profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, państwowy konserwator zabytków przedhistorycznych dawnych województw: krakowskiego i śląskiego. Niezwykle aktywny w badaniach terenowych, przyczynił się do wielkiego wzbogacenia bazy źródłowej do badań nad najstarszymi dziejami Małopolski i Górnego Śląska. Rozpoczął badania wielkich osad z młodszej epoki kamienia w Książnicach Wielkich i Modlnicy w Małopolsce, a przede wszystkim – kilkuletnie badania wielokulturowego zespołu w Złotej koło Sandomierza. W 1934 r. rozkopał kopiec Krakusa w Krakowie i kierował kompleksowymi jego badaniami, które nie zostały w pełni zakończone. Jan Fitzke towarzyszył Żurowskiemu od badań wykopaliskowych w Złotej aż po badania kopca Krakusa.
- ⁴⁶ O. Reymanowa, *Ze wspomnień o Janie Fitzkem*, „Z Otchłani Wieków” (dalej: ZOW), R. XX, wrzesień – październik 1951, s. 167.
- ⁴⁷ W archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego zachował się odpis „Dyplomu Magistra Filozofii”, w którym stwierdzono m.in., że *Rada Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego na wniosek Komisji Egzaminacyjnej nadała 17 grudnia 1932 r. panu Janowi, Józefowi Fitzke stopień magistra filozofii z zakresu nauk antropologicznych.*
- ⁴⁸ Miało to miejsce 23 XI 1932 r.
- ⁴⁹ A. Rybicki, *Jan Józef Fitzke...*, op. cit., s. 34. W listopadzie 2007 r. decyzją prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej awansowany o jeden stopień wojskowy, czyli mianowany na stopień porucznika (poz. 656 na liście nr 21: mianowani na stopień porucznika). Pośmiertnie awansowano wówczas 14 113 oficerów i funkcjonariuszy państwowych zamordowanych w Katyniu, Charkowie, Twerze i Miednoje.
- ⁵⁰ J. Fitzke, *Pierwszy Zjazd Uczniów Prehistorii na Wyższych Uczelniach w Krakowie od 29 czerwca do 1 lipca 1930*, ZOW, R. V, z. 6, listopad – grudzień 1930, s. 81-86.
- ⁵¹ J. Fitzke, *Druga wycieczka archeologiczna Koła Prehistoryków U. U. J. w Krakowie na Śląsk oraz Sprawozdanie z działalności Koła Prehistoryków Uczniów Uniw. Jag. w Krakowie za rok 1930/31*, ZOW, R. VI, Z. 6, listopad – grudzień 1931, s. 80-82.
- ⁵² J. Fitzke, *Prywatny zbiór wykopalisk z cmentarzyska ciałopalnego (halsztackiego) z Kwaczały, pow. Chrzanów, woj. krakowskie*, ZOW, R. VII, Z. 1, styczeń – kwiecień 1932, s. 19-21; Tenże, *Nowe znalezisko z okresu wpływów rzymskich na Woli Duchackiej w Krakowie*, ZOW, R. VII, Z. 4-5, lipiec – październik 1932, s. 58-64; Tenże, *Skarb brązowy z trzeciego okresu epoki brązowej (monteliusa) znaleziony w Piestrzcu, gmina Wójcza, pow. stopnicki*, ZOW, R. VII, Z. 4-5, lipiec – sierpień 1932, s. 61-62; Tenże, *Poszukiwania archeologiczne w Pobiedniku w pow. miechowskim*, „Przegląd Archeologiczny” (dalej: PA), T. IV, R. 12-14, 1930-1932, s. 246-248; Tenże, *Poszukiwania archeologiczne na cmentarzysku łuzyckim w Małej Wsi w pow. wieluńskim (woj. łódzkie)*, PA, T. V, R. 15-18, 1933-1936, s. 90-94; Tenże, *Grób ciałopalny nr. 86, z Zalewa II, woj. łódzkie*, PA, ibidem, s. 100-101; Tenże, *Trzy groby późnolateńskie odkryte na cmentarzysku łuzyckim w Okołowicach, powiat łaski, woj. łódzkie*, PA, ibidem, s. 107-109; Tenże, *Groby z okresu wpływów rzymskich, odkryte na cmentarzysku łuzyckim w Zalewie II w pow. łaskim, woj. łódzkie*, PA, ibidem, s. 189-195; Tenże, *Cmentarzyska kultury łuzyckiej w pow. sieradzkim woj. łódzkie*, PA, T. VI, R. 19-21, 1937-1939, s. 244-251.
- ⁵³ J. Fitzke, *Odkrycie osady z wczesnego okresu rzymskiego i cmentarzyska z okresu wędrówek ludów w Oszczywilku, w pow. kaliskim*, ZOW, R. IX, Z. 2, marzec – kwiecień 1934, s. 21-38; Tenże, *Prace archeologiczne na terenie woj. łódzkiego (20 IX 1933 – 1 VII 1934)*, ZOW, R. IX, Z. 8-9, sierpień – wrzesień 1936, s. 107-112.
- ⁵⁴ J. Fitzke, *Próba pełnej rekonstrukcji wyglądu domu w grodzie kultury łuzyckiej w Biskupinie*, PA, T. VI, R. 19-21, 1937-1939, s. 258-261.
- ⁵⁵ Wykaz prac terenowych, przeprowadzonych w latach 1929-1935 zawarty jest w odręcznie napisanym zyciorysie J. Fitzkego z 1935 r., którego kopia zachowała się w zbiorach rodzinnych.
- ⁵⁶ Fitzke kontynuował prace nad swą rozprawą doktorską u prof. Tadeusza Sulimierskiego, następcy Żurowskiego w Katedrze Prehistorii UJ.
- ⁵⁷ Tadeusz Reyman (1899-1955) doc. dr archeolog, od śmierci prof. Włodzimierza Demetrykiewicza w 1937 r. aż do swojej śmierci kierował krakowskim Muzeum Archeologicznym. Jan Fitzke bardzo cenił sobie przyjaźń z Reymanem, o czym świadczą serdeczne życzenia imiennowe i liczne listy, które do niego kierował z Łucka.
- ⁵⁸ O. Reymanowa, *Ze wspomnień...*, op. cit. s. 167.
- ⁵⁹ Szczegółowy wykaz badań terenowych i tzw. wycieczek wywiadowczych w latach 1936-1937, prowadzonych lub nadzorowanych przez J. Fitzkego, zawarty jest w *Sprawozdaniu z działalności Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za lata 1935-1937*, Łuck 1938, s. 13-19.

- ⁶⁰ J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia...*, op. cit., s. 179.
- ⁶¹ J. Głosik, *Wstęp* do artykułu Jana Fitzkego pt. *Cmentarzyśko kultury strzyżowskiej w Torczyni pod Łuckiem na Wołyniu*, „Wiadomości Archeologiczne”, R. 40, 1975, z. 1, s. 53.
- ⁶² Taką opinię wyraził prof. Tadeusz Sulimirski, wówczas już światowej sławy archeolog, w pracy pt. *Polska przedhistoryczna. Część I: Od epoki lodowej do około 2000 przed Chr.*, wydanej na emigracji w Londynie w 1955 r., s. 17.
- ⁶³ J. Machnik, *J. Bartys i J. Fitzke jako badacze neolitu i początków epoki brązu*, „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie”, T. XXXIV/1–2, styczeń – grudzień 1990, s. 8.
- ⁶⁴ Obecnie nie jest możliwe ostateczne ustalenie, czy Jan Fitzke pomiędzy 1 a 14 września 1939 r. brał udział w działaniach wojennych 1 PSP nad Popradem i Dunajcem. Działania te zostały opisane w pracach W.M. Mosia pt. *Strzelcy Podhalańscy 1918-1939*, Kraków 1989, s. 133-137; R. Zaziemskiego, *1 Pułk Strzelców Podhalańskich 1918-1939*, Nowy Sącz 1991 oraz J. Palucha i W. Śmiałka, *1 Pułk Strzelców Podhalańskich – wrzesień 1939*, Nowy Sącz 1991. Może Jan Fitzke od razu został skierowany do Ośrodka Zapasowego 1 PSP w Brzeżanach, utworzonego z myślą o nadchodzącej wojnie. Na pewno był tam już 14 IX.
- ⁶⁵ J. Giza podaje tę datę śmieci i numer listy wywozowej: Nr 036/3, poz. 50, w książce *Nowosądecka Lista Katyńska*, Kraków 1991, s. 26.
- ⁶⁶ A. Rybicki, *Jan Józef Fitzke...*, op. cit., s. 35. Według A. Rybickiego nazwisko Jana Fitzkego znalazło się pod numerem 50, ale na liście wywozowej nr 544.
- ⁶⁷ *Doskonałe wyniki działalności Wołyńskiego Tow. Przyjaciół Nauk w Łucku*, sygn. KL, „Słowo Narodowe”, Nr 48, grudzień 1937 – styczeń 1938, s. 6.
- ⁶⁸ T. Radzik, *Profesor Tadeusz Sulimirski – archeolog (1898-1983)*; W. Rojek, *W służbie Polski i nauki. Tadeusz Sulimirski (1898-1983)* (w:) *Kimmerowie, Scytowie i Sarmaci. Księga poświęcona pamięci profesora Tadeusza Sulimirskiego*, pod red. J. Chochorowskiego, Kraków 2004, s. 17-52.
- ⁶⁹ T. Sulimirski, *Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu*, „Ziemia Wołyńska”, R. II, nr 3, s. 36-39.
- ⁷⁰ Zaproszenie na wykład w krakowskich zbiorach prof. Marka Niecia.

Streszczenie

31 października 1918 r. ukazał się dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, który jest historycznym aktem prawnym zapoczątkującym budowę struktur służby ochrony zabytków w odrodzonej Polsce.

Istotną rolę w procesie ochrony dóbr kultury w okresie międzywojennym – obok formujących się struktur instytucjonalnych w postaci urzędów wojewódzkich konserwatorów zabytków – odegrały instytucje kultury oraz wybitni historycy, archeolodzy, muzealnicy i konserwatorzy zabytków. Do takich pozarządowych instytucji należało prężnie działające na dawnych Wschodnich Kresach Rzeczypospolitej (obecnie Zachodnia Ukraina) Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i podlegające mu Muzeum Krajoznawcze w Łucku, prastarej stolicy Wołynia, które w maju 2009 r. obchodziło jubileusz 80-lecia działalności.

Dzieje Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego, najstarszego i największego spośród muzeów działających obecnie na Wołyniu (Ukraina) oraz głównego muzeum obwodu wołyńskiego są przykładem nieustannej troski o wspólne dziedzictwo Polski i Ukrainy.

W artykule – we wstępie – dokonano krótkiego porównania dziejów Łucka i Krakowa. Ukazano cechy wspólne obu miast oraz zasygnalizowano zaistniałe w nich wydarzenia ze wspólnej historii

Abstract

On 31 October 1918, a decree of the Regency Council was issued concerning proper care of art and culture monuments, which was a historic legal act initiating the structures of landmark protection services in liberated Poland.

A vital role in the process of protecting cultural heritage during the interwar period – besides the emerging institutional structures such as offices of voivodeship landmark conservators – was played by cultural institutions and eminent historians, archaeologists, museum curators and monument conservators. Such public benefit institutions included the Volyn Society of Friends of Science dynamically operating in the former Eastern Borderlands of the Polish Republic (currently Western Ukraine) and its subordinate Tourism Museum in Lutsk, the historic capital of Volyn, which celebrated its 80th anniversary in May 2009.

The history of Wołyńskie Muzeum Krajoznawcze (Volyn Tourism Museum), the oldest and the biggest among the museums currently operating in Volyn (Ukraine) and the main museum of the Volyn district, is an example of continuous care about the common heritage of Poland and Ukraine.

In the introduction to the article a brief comparison was made of the history of Lutsk and Krakow. It outlined common features of both cities and highlighted the events from the common history of

Ukrainy, Litwy i Polski. Na tak zarysowanym tle przedstawiono liczne, interesujące przykłady różnorodnych więzi personalnych, które połączyły w okresie zaborów Wołyń, a w szczególności Łuck, z Krakowem. Więzy te wzmogły się w okresie dwudziestolecia międzywojennego, kiedy Łuck w wolnej Polsce odzyskał rangę stolicy województwa wołyńskiego. Można wówczas mówić o oddziaływaniu *genius loci* Krakowa i jednej z najstarszych w tej części Europy wyższej uczelni – Uniwersytetu Jagiellońskiego – na myślicieli politycznych, historyków, archeologów i działaczy kultury, działających w Łucku i na Wołyniu. Krakowska *Alma Mater Jagellonica* wpisała się nie tylko w dzieje Polski, ale także krajów ościennych, a Kraków stał się wówczas intelektualnym pomostem pomiędzy Polską a budzącą się do niepodległości Ukrainą.

Zasłużeni dla Łucka i Wołynia Waclaw Lipiński (1882-1931), Zygmunt Morwitz (1884-1972), Józef Edward Dutkiewicz (1903-1968), Julian Nieć (1908-1939), Jan Fitzke (1909-1940) studiowali w Krakowie i w tym mieście ukształtowali swoje osobowości twórcze. Tadeusz Sulimirski (1898-1983), wybitny polski archeolog był w latach 30. dwudziestego wieku profesorem prehistorii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, a prowadził badania m.in. także na Wołyniu.

W artykule przypomniano, że jubileuszowy roku powstania struktur prawnych ochrony zabytków w Polsce, rok jubileuszu Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego to także rok, w którym mija setna rocznica urodzin Jana Fitzkego, dyrektora tegoż muzeum w latach 1936-1939, pełnego entuzjazmu oraz zapału badacza przeszłości Wołynia, muzealnika i konserwatora zabytków archeologicznych.

Zamordowany w Katyniu Fitzke, będąc Polakiem – związanym studiami z Krakowem oraz z krakowskim środowiskiem naukowym – należy do historii nauki i kultury dwóch narodów, polskiego i ukraińskiego, zbliżając je i łącząc. Dowodem tego jest, ufundowana z inicjatywy ukraińskich archeologów i historyków, tablica pamiątkowa poświęconą jego pamięci, osłonięta 18 V 2009 r. – w Międzynarodowym Dniu Muzeów – w Łucku, na budynku, który był w czasach jego pracy siedzibą Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Ukraine, Lithuania and Poland that took place there. Against the so outlined background, numerous interesting examples of personal ties were presented which bound Volyn, and particularly Lutsk, with Krakow during the Partition of Poland. Those ties were further enhanced during twenty years of the interwar period, when Lutsk regained its rank of the capital of Volyn Voivodeship in liberated Poland. One could have talked then about the impact of Krakow *genius loci* and one of the oldest universities in this part of Europe – Jagiellonian University – on political philosophers, historians, archeologists and cultural activists operating in Lutsk and Volyn. Cracovian *Alma Mater Jagellonica* became an inherent part of history, not only in Poland but also in neighbouring countries, and Kraków became an intellectual bridge between Poland and Ukraine awakening to its independence.

The most distinguished personages from Lutsk and Volyn, Waclaw Lipiński (1882-1931), Zygmunt Morwitz (1884-1972), Józef Edward Dutkiewicz (1903-1968), Julian Nieć (1908-1939) and Jan Fitzke (1909-1940) studied in Krakow and there they formed their creative personalities. Tadeusz Sulimirski (1898-1983), an eminent Polish archeologist, was during the 1930s the Professor of Pre-history at the Jagiellonian University in Krakow, and conducted excavation research also in Volyn.

It is recalled in the article that the anniversary of creating legal structures for monument protection in Poland, the jubilee of the Volyn Tourism Museum is also the year in which we celebrate the 100th birthday anniversary of Jan Fitzke, the curator of that museum I the years 1936-1939, an enthusiastic researcher of Volyn's history, a museologist and a conservator of archeological artefacts.

By being a Pole and by his studies connected with Krakow and cracovian scientific circles Fritzke, who was murdered in Katyn, belongs to the history of science and culture of two nations – Polish and Ukrainian – thus bringing them closer and uniting them. The proof of the above is a commemorative plaque dedicated to Jan Fritzke, founded by the Ukrainian archeologists and historians and unveiled on 18 May, 2009 – International Museum Day – in Lutsk, on the building which in his times used to be the seat of the Museum of Volyn Society of Friends of Science.